

LIVIU PETRESCU

„Realitate și romanesc"

Cartea lui Liviu Petrescu este, cel puțin pentru mine, aproape o revelație și consacră un critic. Ea se compune din șapte studii despre romancieri români ai secolului XX (o excepție, aparentă: Duiliu Zamfirescu), urmate de câteva considerații despre **Problema realității**, din care deducem că autorul a avut în vedere nu numai o metodă unitară de analiză, dar și o perspectivă teoretică generală: cele șapte studii despre Duiliu Zamfirescu, Mateiu Caragiale, Liviu Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Anton Holban și Gib Mihăescu încearcă să sugereze o „istorie” întrucâtva inedită a romanului nostru modern. Mai exact, dacă de obicei s-a crezut că tendința predominantă este observația socială (și, implicit, creația de tipuri) sau, chiar, că stă în firea romanului să tindă spre obiectivare, nu rămîne mai puțin evidentă și tendința opusă, *„prin care realitatea exterioară este pusă la îndoială”* și, prin care, fără a se nega cu totul socialul, se acordă o importanță covârșitoare „trupului sufletesc” (după expresia Hortensiei Papadat-Bengescu), realității lăuntrice. Acest realism psihologic joacă rolul unui factor de sincronizare cu orientările „europene” în roman. Trebuie să admitem că, măcar, acest ultim argument este interesant și e de mirare cum nu s-a luat în seamă pînă astăzi că „sincronismul” lui Lovinescu era trădat de concepția despre proză a criticului. Nici Liviu Petrescu nu se referă pe față la E. Lovinescu, deși la urma urmelor, teza sa îl vizează direct, în polemică este implicat, tot nemărturisit, și G. Călinescu, partizanul romanului de tip clasic și balzacian.

Nici vorbă că analizele lui Liviu Petrescu sînt atrăgătoare și că punctul lui de vedere merită atenție. I-aș reproșa însă două lucruri, care țin (dar nu exclusiv) de latura practică a demonstrației. Nu e, de exemplu, deloc adevărat că adîncirea romanului într-un plan subiectiv își află „un punct final în Gib Mihăescu”. Autorul declară din capul locului că s-a oprit numai la acei romancieri ai secolului XX de care-l leagă „afinități mai puternice”. Să zicem că ar fi un motiv acesta, deși, parcă, pentru rigoarea demonstrației ar fi fost bine să se procedeze mai științific; oricum, însă nu pot lipsi, dacă vrem să dovedim ideea, M. Sebastian, M. Eliade și chiar Victor Papilian și G. Ibrăileanu. Ocupîndu-se și de aceștia, Liviu Petrescu n-ar mai fi tras concluzia că Gib Mihăescu e un închizător de serie. În al doilea rînd, nu toate operele pe care le discută Liviu Petrescu sînt operele cele mai bune ale

autorilor respectivi. Planul, de altfel, al discuției *nu este acela al valorii*, amestecându-se realizări și intenții, opere strălucite și opere mediocre, întrebarea pe care ne-o punem fără să vrem este prin urmare aceasta: nu cumva rămîne secundară tendința ce ni se semnalează, în evoluția romanului nostru modern, cîtă vreme ea se întemeiază pe **Pădurea spînzuraților** și nu pe **Ion**, pe **Donna Alba** și nu pe **Rusoaica**? Nu avea dreptate E. Lovinescu să pornească de la exemplele inverse spre a dovedi contrariul?

Nu o dată, Liviu Petrescu silește faptele să se acomodeze cu teza; va spune de exemplu că **Donna Alba** „îl reprezintă în modul cel mai concludent” pe Gib Mihăescu pentru că ne oferă, „cheia unei înțelegeri mai adinei” a operei sale decît **Rusoaica**. Despre ce „cheie” e vorba și la ce nivel al literaturii lui Gib Mihăescu se găsește ea?

Sugestivele și foarte meticuloasele analize ale lui Liviu Petrescu urmăresc, toate, să descopere „chei”. Ele sînt un fel de clarificări ale textului, pornind de la un detaliu aparent nesemnificativ, de la o replică sau de la un personaj, de la o coincidență de lectură, spre a parcurge întregul în cercuri concentrice; la o coerență totală. Liviu Petrescu încearcă să ajungă pornind de fiecare dată de la cazuri particulare. O însemnare ocazională a lui Liviu Petrescu despre „etapele” transformării sufletești a lui Apostol Bologa, unită cu indicația că romancierul cunoștea bine pe Tolstoi, îl conduce pe Liviu Petrescu la o admirabilă paralelă care descifrează **Pădurea spînzuraților** altfel decît pînă acum. Și nu este o lectură forțată, ci una perfect plauzibilă, în ciuda pretextului neașteptat. O conversație dintre prințul Raoul și Mihail Aspru este punctul de plecare pentru revelarea „estetismului” **Donnei Alba**. Cutare teorie a Miniei, eroina Hortensiei Papadat-Bengescu despre „trupul sufletesc” (care, vorba lui Ovid Crohmălniceanu, părea și cam naivă și cam fastidioasă), oferă ideea unei remarcabile descrieri a ciclului Halippa, mai mult, ea este o premisă a perspectivei generale asupra evoluției romanului pe care o descoperă Liviu Petrescu. Desigur, în fapt, lucrurile stau ceva mai complicat și demonstrația este subtilă, minuțioasă, prinzînd operele și personajele într-o veritabilă plasă de păianjen. Se poate spune chiar că autorul păcătuiește pe alocuri prin exces de subtilitate sau, voind să fie cît mai convingător, înmulțește numărul referințelor peste măsura îngăduită. Dar analiza este fină și inteligentă (studiul cel mai interesant și mai bine construit mi se pare cel despre Duiliu Zamfirescu), condusă cu o uimitoare virtuozitate.

Înaintînd în lectură, devine evident că toate „cheile” lui Liviu Petrescu țin de un nivel, aș zice, explicit al operelor. Mai mult: de un

nivel conștient, sub pragul intențiilor directe ale scriitorilor. Cîteodată, tema studiului este surprinderea „celor cîteva noțiuni mai importante cu care a operat gîndirea scriitorului” (Camil Petrescu), cu alte cuvinte, nu opera, ci reflecțiile autorului asupra operei. Critica lui Liviu Petrescu nu este o critică a subtextului, ci chiar a textului, nu a semnificațiilor ascunse, infinite, ci a acelor deschise și explicite. Desigur, explicit nu e tot una cu imediat, cu superficial și ar fi greșit să ignorăm talentul remarcabil al lui Liviu Petrescu în a descoperi înțelesuri pînă la el ignorate. Dar aceste înțelesuri nu au niciodată în vedere zonele de inevitabilă obscuritate ale unei opere, pe care nici intențiile conștiente ale autorilor, nici alte împrejurări exterioare să nu mai fie capabile a le lămuri; investigația rațională și metodică a lui Liviu Petrescu ne atrage atenția asupra rădăcinilor culturale ale imaginației unui scriitor, asupra similitudinilor, deosebirilor și coincidențelor, asupra valorii unor simboluri, dar nu atinge niciodată viața inefabilă a operei, nodul ei vital. Critica de acest fel se revendică mai degrabă dintr-o reflecție filosofică și morală decît dintr-una estetică asupra literaturii. Chiar numai constatînd tema cărții, m-am gîndit la acea falsă ***Histoire du roman franfais depuis 1918*** scrisă de Claude-Edmond Magny; comparația poate fi împinsă și mai departe, fiindcă în amîndouă cazurile literatura este privită sub alt unghi decît acela literar, în principiu, nu se poate obiecta nimic unor astfel de analize; ele sînt la fel de legitime ca oricare altele. Singura mare dificultate apare cînd din cauza partis-pris-ului filozofic sau moral se trădează spiritul operei. Asemenea cazuri sînt studiile despre Mateiu Caragiale și Gib Mihăescu. Oricine a citit pe Gib Mihăescu își dă, de pildă, seama că formula „homo esteticus” nu i se potrivește. Estetismul observat de critic în ***Donna Alba*** nu se poate generaliza, fiindcă romanul e satiric, parodiind tema aspirației. Un conflict între semnificația literară și cea morală se produce și în studiul despre Anton Holban unde criticul nu pare a acorda nici o importanță faptului că Anton Holban își idealizează eroul. Foarte atent la structurile morale sau de idei ale operelor, Liviu Petrescu este aproape neglijent față de acelea propriu-zis literare. De aici, poate, și impresia că uneori, analiza se desfășoară în cerc închis, relevînd „morală” personajelor oarecum în sine, fără raportare la planul literar (de valoare).

Cartea rămîne, incontestabil, foarte interesantă, revelînd un critic adevărat.

(*Contemporanul*, nr.49, 1969)

Petrescu „Romanul condiției
umane”

iată cartea pe care o așteptam de la Liviu Petrescu! *Romanul condiției umane* este un eseu temeinic și subtil, scris cu rece pasiune a ideii. Informațional filosofic și admirabil literar, el impune prin demnitatea intelectuală a stilului. Autorul este un spirit ordonat și circumspect. Nu iubește aventura, riscul, și nu pariază aproape niciodată pe strălucirea de-o clipă a originalității. E grav, fără morgă, metodic, fără pedanterie, doct, fără să fie doctoral. Nici un efort nu i se pare de prisos* dacă e vorba de a pune încă o dată în cumpănă o afirmație sau o demonstrație. O conjectură poate cădea după un număr oarecare de aplicări; totul va fi atunci luat de la capăt. Eseul se construiește lent, dar sigur, pas cu pas, prin verificări succesive. O etapă arsă, o verigă din lanț sărită, un ochi din lucrătură neîncheiat ar amenința întregul cu destrămarea. Liviu Petrescu evită starea de incertitudine la care conduce graba. Satisfacția lui nu e de a avansa afirmații, ci de a obține confirmarea lor, după lungi și răbdătoare confruntări, la sfârșitul cărora concluzia regăsește premisa și cercul ideii se încheie. Autorul însuși vorbind despre o circularitate a temei sale, ne rămâne nouă să adăugăm una a formulei critice: cartea lui este în totul un cerc, alcătuit din cercuri mai mici, care nu se închid decât ca să se deschidă unele asupra altora, într-o figură de o geometrică perfecțiune.

Ce înseamnă „romanul condiției umane”? „În accepțiunea noastră - scrie Liviu Petrescu - tema «condiției umane» este de fapt expresia unui conflict: a conflictului dintre eterna sete de absolut a spiritului uman, pe de o parte, și felurile limitări sau îngrădiri pe care ea le are de suportat, pe de altă parte”. Acest conflict poate lua trei înfățișări, după cum îl privim sub raport metafizic („în cadrul căruia spiritul uman are să se confrunte cu un mare principiu cosmic, cu o Lege care menține unitatea și coerența întregului, cu Destinul, deci, ori cu zeii”), sub raport ontologic („sentimentul limitării, al îngrădirii este datorat, de data aceasta, categoriilor fundamentale ale existenței: spațiul, timpul și individuația”) și sub raport social (o împletire în fond a problematicei metafizice și ontologice cu „problematicele Celuilalt”), înăluntru fiecărei clase, „atitudineapersonajului romanesc oscilează, în general, între supunerea rațională și împăcată, între inserția și fericita integrare într-o totalitate armonioasă - și, la cealaltă extremă, răzvrătirea orgolioasă, voința de insubordonare, trufia libertății, spiritului de contestare”. Procesul nu e liniar, dar circular, căci „experiența revoltei, consumată pînă la capăt, nu aduce nicidecum

înseninarea și satisfacția așteptată; postura demiurgică, odată dobândită, procură o decepție cu mult mai tăioasă decât natura umană, tiparul divin se dovedește, cu un cuvânt, a nu fi adecvat naturii umane; astfel încît, pentru a rezolva această contradicție, eroul are să se reîntoarcă, într-un al doilea moment din evoluția temei, la vechile sale dimensiuni, cărora se va mulțumi, în continuare, să le sporească doar demnitatea". Reîntoarcerea se face pe un alt braț al spiralei: eroul nu se mai aservește (Legii, Existenței sau Celorlalt) ca înainte, cu inocență, ci pătruns de conștiința că relațiile umane trebuie să respecte „norma absolutei egalități și a absolutei reciprocități”. Din aceste trei categorii de raporturi (urmînd însă o dialectică asemănătoare), ultimul ne ajută să ne facem o noțiune mai precisă de ceea ce Liviu Petrescu înțelege prin „condiție umană” și prin „roman al condiției umane”. Relația eroului de roman cu Celălalt (termenii sînt aici sartrieni) nu e propriu-zis una socială: „*Va fi lesne de înțeles că punctul nostru de vedere asupra aspectului social posedă un caracter oarecum parțial, că am omis, cu alte cuvinte, domeniul relațiilor interumane instituționale; ate, considerînd că ele revin într-o mai mică măsură romanului «condiției umane» și într-o măsură aproape exclusivă romanului «politic». Fiindcă, în concepția noastră, romanul «condiției umane» își are drept obiect numai acele structuri și numai acele forme ce aparțin unei sfere a datului originar; or, relațiile interumane instituționalizate trebuie privite ca niște structuri de un al doilea grad, trebuie privite ca niște date istorice, așadar*”.

Aici sînt unele chestiuni de nuanță ce trebuie clarificate, spre o mai precisă definire a termenilor. Liviu Petrescu identifică în tema „condiției umane” o temă prin excelență a literaturii secolului XX, admitînd observația lui Camus (folosită și drept motto) că „*au/ourd'hui ou les passions collectives ont pris le pas sur les passions individuelles, ce n'est plus l'amour qu'il s'agit de dominer par l'art, mais la politique, dans son sens le plus pur*”. Oricît de pur ar fi sensul atribuit cuvîntului *politică*, el vizează neapărat, pe o latură importantă, domeniul acelor relații umane instituționalizate la care Liviu Petrescu se referă, ca să le elimine din preocupările sale, și care sînt în adevăr de al doilea grad, adică nu pur și simplu generale umane, ci istorice. Camus este citat altă dată, în eseu, cu un text ceva mai limpede și pe care eu l-aș fi preferat ca motto și ca punct de pornire: „*Obiectul artei, în ciuda regretelor artiștilor, s-a deplasat de la psihologie la condiția umană*”. Și așa completa: de la social și psihologic la condiția umană. Precizînd: nu întreg romanul cunoaște această deplasare, ci o parte a lui. Așadar, romanul condiției umane ar

fi acela (anunțat de Dostoievski, dar și de Stendhal sau chiar de Cervantes) care, despărțindu-se la un moment dat (și, firește, nu de tot) de romanul social și psihologic, își asumă tratarea unei teme care a căzut de obicei, în epocile anterioare, în sarcina altor genuri literare, cum ar fi poemul sau drama. Liviu Petrescu, sugerînd prefigurările literare ale temei sale, se referă el însuși la tragedia antică, la arta manieristă sau la operele romantismului, în al doilea rînd, romanul „condiției umane” nu poate fi epuizat de *temă* ca atare: el este, deopotrivă, și o *formă* relativ nouă. Asupra formei, Liviu Petrescu nu stăruie, însă exemplele pe care își sprijină demonstrația ne lasă s-o întrevădem: dacă terna scoate provizoriu romanele lui Dostoievski, Malraux, Camus, Kafka, Joyce sau Thomas Mann, din seria romanelor sociale și psihologice clasice, forma lor nu mai e, nici ea, forma realistă clasică. Alberes mergea pînă la a spune (exagerînd poate, dar nu greșind esențial) că avem de-a face cu opere poetice, alegorice, epice, mistice care doar „folosesc forma romanului”. În sfîrșit, dacă romanul acesta este al „condiției umane” într-o mai mare măsură decît al condiției sociale și psihologice, adică istorice, procesul prin care el s-a separat de romanul tradițional este, el, un proces istoric și merita a fi înfățișat.

Înțelegînd bine aceste deosebiri, devin limpezi atît exemplele la care Liviu Petrescu a recurs, cît și unele absențe. Desigur, nu toate. Iată, ne întrebăm: problematica ***Pădurii spînzuraților*** intra ori nu în preocupările eseului? Cîtă vreme Apostol Bologa, ca individualitate, e confruntat cu trei forme instituționalizate ale supraindividualității (statul, națiunea și biserica), romanul lui Rebreanu rămîne unul social și psihologic, însă cel puțin a treia din aceste forme se subordonează, în ***Pădurea spînzuraților***, criteriilor eseistului, căci nu la biserică se raportează Bologa, ci la credință, și raportarea aceasta e oarecum similară cu cea descrisă de Liviu Petrescu în primul mare capitol al cărții, fiind de natură metafizică. Sau, din- contra: își avea Hortensia Papadat-Bengescu locul cu adevărat în capitolul al treilea: nu cumva relația personajelor ei cu Celălalt este numai una socială, în sens instituționalizat, și, deci, e tangentă problematicii condiției umane? Putem, desigur, discuta. Cît de inesizabilă este uneori linia ce desparte tema condiției umane de alte teme ne-o arată romanul lui Malraux intitulat chiar ***Condiția umană*** și de care Liviu Petrescu aproape nu se folosește în argumentarea sa. Și alte romane ridică semne de întrebare. Oare romanele din deceniul al patrulea ale lui Mircea Eliade în ce categorie intră? Dar romanele „educative” germane ale unor Hesse și Lenz, ori acelea ale lui Musii, Canetti și Broch? Sînt simple sugestii

Literatura română postbelică. Critica. Eseul

acestea, nu mai mult, căci, trebuie să recunosc, competența în materie a lui Liviu Petrescu dezarmează firesc orice orgoliul de a colabora al comentatorului ocazional al cărții sale.

Seriozitatea *Romanului condiției umane* rămîne în afara oricărei îndoieli. Analizele sînt excepționale. Nu pot, în spațiul unei cronici, nici să le ilustrez, fiind constrîns la o discuție în general a problemelor principale. Ca și în *Realitate și romanesce* sau în *Scriitori români și străini*, dar cu o maturitate evidentă acum (ce se întrevede de la alegerea temei, foarte potrivită cu înclinațiile intelectuale ale autorului, decis în fine să se consacre exclusiv unui domeniu predilect), critica lui Liviu Petrescu procedează oarecum deductiv, sub influența filozofiei. Conspectele, de altfel, din opera unor filozofi (Hegel, Schopenhauer, Nietzsche, D.D. Roșea, Pîrvan, Sartre) sînt pe cît de precise, pe atît de fine. Criticul pornește aproape totdeauna de la ideea generală spre textul literar, dar reface cu grijă, de data aceasta, și traseul invers. Filosofia lui Camus reprezintă un punct de sprijin pentru romanele lui Camus, care totuși nu se rezumă niciodată la ea. Intre Schopenhauer și Nietzsche, Thomas Mann rămîne nu numai un scriitor, dar și un gînditor perfect original. Literatura încorporează idei, fiind însă reductibilă la ele. Eseistul, pornind de la generalitatea filosofică, se eîntoarce la ea cu mîinile pline de recolta pe care literatura i-a îngăduit s-o ia cu sine. Observăm și în acest-caz o formă de circularitate: ideea cade pe solul artei ca o ploaie, lăsîndu-se aspirată și făcîndu-l rodnic, și înălțîndu-se apoi din nou la cer, după ce a fost expirată de plămîinii delicați ai vegetației și ai faunei pămîntești. Și procesul se reia de la capăt. Acest du-te-vino neobosit între idee și imagine, între filosofie și literatură, constituie secretul criticului Liviu Petrescu. Recentă lui carte este o superbă demonstrație de inteligență și de talent.

(*România literară*, nr. 30, 1979)